Scholen en Onderwijs in Breda in 1862

door

Drs. C. J. M. BROK

In deze bijdrage zal slechts een overzicht van de in 1862 in Breda bestaande instellingen van onderwijs gegeven worden, zonder dat daarbij zal worden ingegaan op de veelsoortige problematiek, die met het onderwijsvraagstuk van die tijd samenhing.[1]

I. Bewaarscholen.

Zoals ook thans nog was de eerste schoolgang van het kind die naar de bewaarschool. Er waren in Breda in 1862 twintig bewaarscholen, waar zich in het geheel 839 kinderen bevonden, n.l. 333 jongens en 506 meisjes. Het grootste deel van deze bewaarscholen bestond uit ondernemingen van bijzondere personen, n.l. zestien, terwijl de vier overige in handen waren van z.g. corporaties, stichtingen dus. De meest bevolkte was die van de zusters Penitenten-Recollectinen uit Roosendaal. Zij hadden zich in 1843 in Breda gevestigd en een bewaarschool overgenomen, die de pastoor van de Barbara-parochie had gesticht.[2] Rond 1850 vestigden de zusters zich in de Nieuwstraat in het gebouw van het R.K. Burgerweeshuis (Huis van Assendelft), waar in de loop van de volgende jaren een complex van allerlei scholen zou groeien.

Ook enkele Begijnen exploiteerden bewaarscholen, en wel op eigen naam en voor eigen rekening. Het waren dus particuliere schooltjes. De Begijnen hielden zich reeds sinds de Middeleeuwen met het onderwijs bezig, en waren hiermee ondanks allerlei moeilijkheden in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw zo goed als onafgebroken doorgegaan. De Begijnen-schooltjes — in 1864 waren er drie[3] — waren altijd zeer gewild geweest, vooral omdat het schoolgeld niet hoog was, maar ook omdat er natuurlijk de nodige aandacht werd besteed aan de primaire godsdienstige vor-

ming. Op dit terrein lag ook de betekenis van de bewaarscholen van de zusters van de Nieuwstraat.

Van de bewaarscholen behorende aan corporaties moet zeker genoemd worden die van de Diakonie van de Ned. Hervormde Gemeente. Deze school, die geleid werd door Mej. L. M. van Brugge, was alleen bedoeld voor kinderen, waarvan de ouders bedeeld werden door de Diakonie.[4]

De onderwijsautoriteiten waren maar matig met deze bewaarscholen ingenomen. Het ontbrak met name geheel aan toezicht. Afgezien van de vaak onbeschrijflijke onhygiënische toestanden, speciaal op de particuliere schooltjes, bestond er geen controle op wat er geleerd werd en ook niet op de leeftijd der leerlingen. Zo konden de bewaarscholen gemakkelijk uitgroeien tot verkapte lagere scholen, waar reeds elementair onderricht werd gegeven in lezen en schrijven. Veel ouders hielden hun kinderen liever een jaar langer op de bewaarschool, waar het schoolgeld niet hoog was, en achtten zich dan van de plicht om voor verder onderwijs voor hun kinderen te zorgen ontslagen. De bewaarscholen hadden dus een ongunstige invloed op het bezoek der lagere scholen.

II. Lager Onderwijs.

Voor het lager onderwijs was de schoolwet-Van Rappard van kracht, die in 1857 tijdens het ministerie Van der Brugghen was aangenomen en voor een belangrijk deel de beginselen van de beroemde wet-Van den Ende uit 1806 handhaafde. In hoofdzaak kwam dit neer op de neutraliteit van het openbaar onderwijs, dat echter tevens moest opleiden tot „christelijke en maatschappelijke deugden", waardoor men weer gemakkelijk op godsdienstig terrein kwam. Hier lag dan ook een van de oorzaken van de schoolstrijd. Een groot verschil met de wet van 1806 was echter, dat, daar sinds de grondwetsherziening van 1848 de vrijheid van onderwijs was verkregen, het dus vrij stond bijzondere scholen op te richten, mits men aan bepaalde eisen voldeed. De bijzondere scholen werden echter niet gesubsidieerd.

In Breda bevonden zich in 1862 twintig lagere scholen, t.w.

vier openbare en zestien bijzondere. Een betrekkelijk klein gedeelte hiervan was echter uitsluitend lagere school, n.l. zes van de twintig. Elf scholen, waaronder zeven voor meisjes, waren bestemd voor meer uitgebreid lager onderwijs, op twee werd gewoon, meer uitgebreid en voortgezet onderwijs gegeven en ook was er een „middelbare" school. Men bedenke, dat de takken van onderwijs, die niet behoorden tot het hoger onderwijs, ressorteerden onder het lager onderwijs, dus ook die scholen, waarvan men het programma zou kunnen vergelijken met b.v. onze H.B.S. Dit laatste schooltype zou eerst met de m.o.-wet van Thorbecke in 1863 zijn intrede doen in het Nederlandse schoolleven en enige jaren daarna in Breda.

Ons voorlopig beperkend tot het openbaar onderwijs, vinden wij hier allereerst de Eerste en de Tweede Burgerschool, die beiden nog maar enkele jaren bestonden, n.l. vanaf 1860. Toen de schoolwet van 1857 in werking trad, was er in Breda maar één openbare school, n.l. de Armenschool die reeds dateerde van 1825. Dit voldeed geenszins aan art. 16 der wet van 1857, hetwelk overeenkomstig art. 194 der grondwet bepaalde, dat in elke gemeente voldoende openbaar lager onderwijs moest worden gegeven voor alle kinderen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid. Er bestond derhalve behoefte aan een openbare school zowel voor de gegoede als voor de minder gegoede burgerij. Dit verklaart het onderscheid tussen een Eerste en een Tweede Burgerschool. In de laatste was het schoolgeld lager en het programma minder uitgebreid.[5] In de Eerste B.S., die evenals de Tweede, in vier klassen was verdeeld, bedroeg het schoolgeld per maand voor de eerste of hoogste klasse *f* 3,—, voor de tweede klasse *f* 2,—, voor de derde *f* 1,50 en voor de laagste *f* 1,—.[6] In de Tweede B.S. bedroeg het schoolgeld voor de hoogste klasse *f* 0,80; voor de overige klassen betaalde men *f* 0,60.

In beide scholen[7] werd onderwijs gegeven in lezen, schrijven, rekenen, beginselen der vormleer, beginselen der Nederlandse taal, der aardrijkskunde en van de geschiedenis. Ook kennis van de natuur en zingen stonden op het leerplan. Op de Eerste B.S. werden deze vakken meer „omvattend en ontwikkeld" onderwezen,

maar bovendien werd daar ook onderricht in de beginselen van het Frans, Duits, Engels en van de wiskunde gegeven. Gedurende de avonduren, maar dat was facultatief, kon men lessen in Italiaans boekhouden krijgen. Leerlingen van de hoogste klassen van de dagschool betaalden daarvoor niets, anderen *f* 1,50 of *f* 1,—. Er bestond dus reeds apart avondonderwijs. Ook op de Tweede B.S. werden avondlessen gegeven, n.l. voor de meer gevorderden in de beginselen van het Frans. De kosten hiervoor bedroegen *f* 0,60 per maand. Het zou te ver voeren in dit bestek dieper op de interne gang van zaken op beide scholen in te gaan. Er waren veel overeenkomsten met de huidige tijd, maar ook markante verschillen, b.v. veel kortere vakanties dan thans. Ook was zeer typerend voor die tijd, dat vóór de aanvang der grote vakantie ten overstaan der schoolcommissie, leden van de gemeenteraad en de districts-schoolopziener een openbaar examen omtrent de vorderingen van de leerlingen werd gehouden. Na afloop van deze examens werden met de nodige plechtigheid aan de meest verdienstelijke leerlingen prijzen en loffelijke getuigschriften uitgereikt.

De hoofdonderwijzer van de Eerste Burgerschool was B. Kouwenberg uit Katwijk, die der Tweede A.C. Dirken uit Delft.[8] Het verschil in sociale standing der beide scholen kwam ook tot uiting in de jaarwedden van de hoofdonderwijzers, die resp. *f* 800,— en *f* 500,— bedroegen. Hierboven kwamen dan nog bedragen van resp. *f* 5,— en *f* 2,50 voor iedere leerling, hetgeen natuurlijk zeer stimulerend op de ijver van de onderwijzers werkte. Dit veranderlijk inkomen bedroeg in 1862 voor de Eerste B.S. *f* 662,91 en voor de Tweede *f* 612,40. Naast deze hoofdonderwijzers waren er in elke school z.g. hulponderwijzers afhankelijk van het aantal leerlingen en meestal ook enige kwekelingen.

De twee andere openbare scholen waren de uit 1825 daterende Armenschool met de daaraan verbonden maar pas in 1857 opgerichte z.g. Herhalingschool.[9] Beide scholen stonden onder leiding van de in het vak vergrijsde Jacobus Genet, die reeds vanaf de oprichting de scepter zwaaide op de Armenschool. Zijn inkomen bedroeg *f* 800,— plus vrije woning.[10] Ook hij werd door hulp-

onderwijzers en eventueel enige kwekelingen terzijde gestaan. Het leerprogramma was gelijk aan dat der Tweede Burgerschool, behalve dat op de Armenschool de avondlessen in de Franse taal ontbraken. Om tot laatstgenoemde instelling toegelaten te worden moesten de ouders uit openbare of kerkelijke armenfondsen onderstand genieten. Door het geheel of gedeeltelijk inhouden van de steun kon men de ouders verplichten hun kinderen naar school te sturen, helaas geen afdoende maatregel, zoals wij nog zullen zien. Daarnaast werden na goedkeuring door B. en W. ook kinderen van niet bedeelde minvermogende ingezetenen toegelaten. In 1860 was er een belangrijke verbetering in de situatie van de leerlingen gekomen. De schooluren voor de jongens werden toen vermeerderd en de meisjes, die vroeger slechts vijf uur onderwijs per week kregen, woonden nu dezelfde lessen bij als de jongens. Deze uitbreiding was mogelijk geworden, doordat veel kinderen van ouders, die wel een matig schoolgeld konden betalen, nu overgingen van de Armenschool naar de Tweede Burgerschool.[11] Evenals op de beide Burgerscholen had ook op de Armenschool voor het begin van de maand mei een openbaar examen plaats. Alleen in 1862 gebeurde dit ten gevolge van enige moeilijkheden in de schoolcommissie pas in september.

Op de Herhalingschool werd onderwijs gegeven aan diegenen, die boven de gewone schooljaren waren, maar behoefte gevoelden het vroeger aangeleerde in zekere mate levendig te houden en te verdiepen. Natuurlijk werd evenals op de Armenschool op deze school geen schoolgeld geheven. Men werd toegelaten na vrijwillige aanmelding bij de hoofdonderwijzer, waarover B. en W. beslisten. In tegenstelling tot de drie andere openbare scholen, waar zowel jongens als meisjes onderwezen werden, was de Herhalingschool alleen voor jongens en mannen bestemd. Bovendien was het een avondschool, die alleen tijdens de wintermaanden was geopend. Het onderwijs beperkte zich tot lezen, schrijven, rekenen en aardrijkskunde.

Het bestuur over deze openbare scholen was in handen van de plaatselijke schoolcommissie.[12] In het bijzonder had deze com-

missie de zorg voor het te geven onderwijs, het toezicht op de plichtsvervulling en het gedrag der onderwijzers en de orde en tucht op de school. De ouders moesten met eventuele klachten ook naar deze commissie. In het jaar 1862 waren er veel vacatures in de schoolcommissie wegens interne moeilijkheden. Uiteindelijk komen we tot de volgende leden: Burgemeester mr. A. Kerstens, voorzitter; dr. L. A. J. Burgersdijk, docent aan de K.M.A., secretaris; dr. A. A. van Heusden, eveneens verbonden aan de K.M.A.; de zakenman en voorzitter van de Kamer van Koophandel J. A. van der Burgh; de medicus dr. A. F. J. Ingenhousz; mr. A. J. F. H. van der Bergh, officier van justitie en mr. F. J. A. Fles, commissaris van politie.

Geheel oppermachtig evenwel was de commissie niet, want in financiële zaken beslisten B. en W. en uiteindelijk de Raad. Wat het toezicht aangaat was er bovendien nog de schoolopziener. Breda ressorteerde onder het tiende schooldistrict van Noord-Brabant. In 1862 was C. W. Oomen (1811—1866) de functionaris in dit district.[13] Naast het ambt van secretaris en ontvanger van de gemeente Ginneken, vervulde hij vele functies in het openbare leven. O.a. was hij lid van de Tweede Kamer.

Behalve bestuur en toezicht op het openbaar onderwijs had de commissie, natuurlijk in samenwerking met de schoolopziener, ook taken ten aanzien van het bijzonder onderwijs. Met name werden de bijzondere scholen gevisiteerd, waarbij werd gelet op naleving van de wettelijke bepalingen. Bij deze visitaties had ook het peil van het onderwijs de volle aandacht van de commissie. Haar bevindingen legde zij neer in het jaarlijks onderwijsverslag en in eventuele voorstellen aan B. en W.

Bij de bijzondere scholen maakte men onderscheid tussen die der eerste en die der tweede klasse. De eerste categorie werd gevormd door scholen opgericht en gefinancierd door stichtingen of verenigingen. Zij hadden een min of meer besloten karakter, daar in principe, waarvan in de practijk evenwel nog al eens werd afgeweken, deze scholen alleen bestemd waren voor kinderen, wier

ouders ressorteerden onder deze stichtingen, c.q. lid waren van die verenigingen. De bijzondere scholen der tweede klasse waren zuiver particuliere ondernemingen, waar helaas nog al eens het winstmotief de boventoon voerde en de kwaliteit van het onderwijs veel te wensen overliet, speciaal op de jongensscholen. Aangezien het openbaar onderwijs in Breda zich lang had beperkt tot de Armenschool, hadden de bijzondere scholen zich vrij gemakkelijk kunnen ontwikkelen. Nu er in 1862 vier degelijke openbare scholen waren, werd de concurrentie natuurlijk zwaarder.

Van de zestien bijzondere scholen moet op de eerste plaats genoemd worden de school van W. J. Tilleman, die gerekend werd tot het middelbaar onderwijs avant la lettre. Aan jongens boven de elf à twaalf jaar werd hier onderricht gegeven in Nederlands, Frans, Duits, Engels, aardrijkskunde, geschiedenis, wiskunde, tekenen en zelfs gymnastiek. Het voornaamste doel van deze bijzondere school der tweede klas, die eigenlijk meer kostschool was, was opleiding voor de K.M.A.[14] Tilleman moet hierin aanvankelijk uitstekend zijn geslaagd, alleen oordeelde de commissie, dat de leerlingen te veel afgericht werden voor het examen en dat er te weinig aandacht aan de ontwikkeling van het verstand werd besteed. Op het eind der vijftiger jaren ging de school, die eertijds meer dan vijftig leerlingen had geteld, hard achteruit. In 1862 waren er nog maar vijf leerlingen.

Uitstekend was de school voor lager en meer uitgebreid onderwijs — dus wat programma betreft te vergelijken met de Eerste Burgerschool — van het Departement Breda van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Deze bijzondere school der eerste klas stond onder leiding van D. L. van der Heide, die werd bijgestaan door maar liefst zeven hulponderwijzers en twee kwekelingen. Van der Heide moet een zeer kundig onderwijzer geweest zijn. Hij werd in 1869 tot directeur van de Rijkskweekschool in Haarlem benoemd.[15] De Departementale school was de drukst bezochte van de stad met in december 1862 307 jongens en 54 meisjes. Na heel veel moeilijkheden met de stedelijke overheid was deze school in 1846 opgericht en sindsdien geweldig in leerlingental toegeno-

men. Een belangrijk deel der mannelijke leerlingen werd voorbereid voor het toelatingsexamen van de K.M.A. of voor verdere studies in Delft.

Op hetzelfde peil bevond zich de bijzondere school der tweede klas van E. H. Janssen,[16] die voor 55 jongens werd bijgestaan door vier hulponderwijzers. Er kon dus wel veel aandacht aan elke leerling worden besteed. Ook deze dag- en kostschool was speciaal gericht op het toelatingsexamen van de K.M.A.

Gewoon lager onderwijs, dus min of meer het programma van de Tweede Burgerschool, werd gegeven op de bijzondere school der tweede klas van A. W. Kools, wiens onderwijs goed werd genoemd, maar meer geschikt voor jonge kinderen en voor kwekelingen. Speciaal zijn kunde bij het doceren van de geschiedenis werd geroemd.[17] Hij had 49 jongens en 4 meisjes als leerling. Op een heel wat lager peil stonden de scholen, eveneens der tweede klas, van de boekhandelaar-onderwijzer H. J. van Wees,[18] waar 24 jongens en 10 meisjes onderwezen werden en van M. de Wolff, die weliswaar ook moderne talen gaf, maar totaal geen orde kon houden en geen aandacht besteedde aan de verstandelijke ontwikkeling der jeugd. De laatste school telde in 1862 nog maar 17 leerlingen.[19]

Een meer uitgesproken leerstellig-godsdienstig karakter had de Diakonieschool van de Ned. Hervormde gemeente met als hoofdonderwijzer Antonie Stolk en als hulponderwijzer Willem Deetman. Zij was in 1842 opgericht[20] en zoals te begrijpen bestemd om aan kinderen van armlastige of behoeftige lidmaten maatschappelijk en vooral degelijk godsdienstig onderwijs te geven. Deze school, uiteraard een bijzondere school der eerste klas, was gevestigd in een gedeelte van het Geref. Burgerweeshuis. Stolk, wiens bekwaamheid en gedrag alom werden geprezen, gaf in december 1862 les aan 99 jongens en 72 meisjes. Meer gevorderde leerlingen konden gebruik maken van de Diakonie-avondschool, die ook onder leiding van Stolk stond. De Diakonieschool werd bestuurd door een commissie, die bestond uit ds. C. M. A. J. Vorstman, G. van Gheel Gildemeester en mr. G. A. Kleyn. De reeds genoemde bewaarschool van de

Diakonie had een eigen bestuur, bestaande uit W. Collard en dr. H. van Wijngaarden.[21]

Dezelfde Van Wees, die een eigen school exploiteerde, gaf ook les aan de bijzondere school der eerste klas verbonden aan het R.K. Weeshuis. Hier werd aan 23 jongens en 15 meisjes onderricht gegeven. Er waren wel weinig lesuren, n.l. voor de jongens, die overdag meestal besteed waren bij een baas om een vak te leren, van 5 uur tot 6.30 uur en voor de meisjes van 6.30 tot 8 uur. Ook het programma was niet uitgebreid en beperkte zich in hoofdzaak tot lezen en schrijven. Daar stond echter tegenover het gering aantal leerlingen, die bovendien vaak ouder waren dan een normaal schoolkind, zodat de vorderingen volgens de schoolcommissie nog tamelijk voldoende waren.[22]

De overige acht bijzondere scholen waren op één na allen bestemd voor meisjes. Zij behoorden tot de bijzondere scholen der tweede klas. Allereerst moeten genoemd worden de scholen van het Liefdegesticht in de Nieuwstraat. Hier bevonden zich naast de reeds genoemde bewaarschool een bestedelingenschool met 64 leerlingen en een school voor de hogere stand met 74 meisjes. Zij stonden onder leiding van een zuster der Penitenten-Recollectinen, Anna Catharina Bevers, die geassisteerd werd door vijf andere zusters. Typerend voor de verhoudingen is de mededeling in het onderwijsverslag over 1861, dat de *meisjes* van de bestedelingenschool 's middags van 2 tot 4 uur les kregen, als de *jonge juffrouwen* van de gewone school zich onledig hielden met handwerken. Op deze laatste school werd uitgebreid lager onderwijs gegeven, o.a. in de beginselen van het Frans. Het onderwijs voor de arme meisjes was niet erg uitgebreid, maar de weinige vakken werden met grote liefde en zorg onderwezen. Bovendien werd natuurlijk aan het godsdienstonderricht speciale aandacht besteed. Beide scholen werden door de onderwijscommissie bij voortduring geprezen wegens de grote netheid en volmaakte orde die er heersten.

Wat het aantal leerlingen betreft kwam na de scholen van de Nieuwstraat de dag- en kostschool van Mej. V. van der Plaats, die samen met drie hulpkrachten onderwijs gaf aan 57 meisjes.[23] Het

onderwijs was voor die tijd uitgebreid te noemen, want naast de drie moderne talen werden lessen in tekenen en gymnastiek gegeven. Het peil van het onderwijs was goed, alhoewel de onderwijscommissie oordeelde, dat bij het opvoeren van de kennis veelweterij vaak op de eerste en degelijkheid op de tweede plaats kwam.

Op de school van de Dames Van Kerkoerle bevonden zich 30 leerlingen. Ook hier gaf men naast het gewone lager onderwijs lessen in de moderne talen. De orde schijnt op deze school echter nog al te wensen hebben overgelaten.[24] Een zelfde programma hadden de school van de Dames Van Dooremaal, mademoiselle Adrienne en mademoiselle Hélène, waar het onderwijs in de hogere leerjaren voor een groot deel in het Frans werd gegeven en waar in 1862 43 leerlingen waren[25] en de school van Mej. Van der Eb met 23 leerlingen.[26]

Minder uitgebreid was het onderwijs bij Mej. A. J. Wagelmans, die naast 19 meisjes ook nog één mannelijke leerling had. Het waren meest jonge kinderen. Het peil van het onderwijs was hier slecht.[27] Iets hoger lag dit op de school van Mej. M. Th. La Fosse, die echter maar 9 leerlingen bezat.[28] Opvallend is, dat op alle meisjesscholen maar heel weinig aandacht aan het vak rekenen werd besteed. Het hoofddoel van de meeste meisjesscholen was het geven van een voor die tijd beschaafde opvoeding. Enige kennis van het Frans en vrouwelijke handwerken waren hiervan de voornaamste bestanddelen.

Bij de officiële opgave van de onderwijscommissie ontbreken nog twee instellingen, blijkbaar omdat ze buiten de bemoeiingen van de commissie vielen. Het waren een school van de Joodse gemeente en een Werkschool verbonden aan het R.K. Gasthuis op de Haagdijk. Van de Joodse school zijn heel weinig gegevens te vinden. In 1858[29] gaf de onderwijzer A. Blitz aan de onderwijscommissie de verzekering, dat hij slechts Israëlitisch-godsdienstig onderwijs gaf en dat zijn leerlingen voor het maatschappelijk onderwijs de bijzondere scholen van de stad bezochten. Dat betrof natuurlijk de betalende leerlingen. Daarnaast wordt n.l. gesproken over een Joodse Armenschool, waarschijnlijk een dépendance

van de school. In 1862 waren er 17 jongens en 9 meisjes.[30]

De Werkschool was bestemd voor behoeftige meisjes en stond onder toezicht van de rector van het Gasthuis. De meisjes kregen gratis onderricht in godsdienst en vrouwelijke handwerken. Men bestreed de onkosten door jaarlijks een verloting van bijeengebrachte goederen te houden; ook werden de door de meisjes vervaardigde voorwerpen verkocht. Deze werden echter ook wel als premies aan de kinderen uitgedeeld. Door de verbetering van het onderwijs aan meisjes op de Armenschool liep het aantal leerlingen, dat b.v. in 1851 nog 300 bedroeg, terug. In 1860 telde de school nog 220 meisjes.[31]

Wenden wij ons nu nog eens speciaal tot de aantallen leerlingen. Op de openbare scholen zaten in december 1862 in totaal 1056 leerlingen, te weten 420 op de Armenschool, 290 op de Herhalingschool, 140 op de Eerste Burgerschool en 206 op de Tweede Burgerschool. De avondscholen van de beide Burgerscholen werden door resp. 41 en 17 leerlingen bezocht. (Deze laatste getallen zijn niet in het totaal begrepen). De bijzondere scholen telden te samen 1049 leerlingen. Dit maakt een totaal van 2105 vrouwelijke en mannelijke leerlingen. Aangezien deze tellingen gebaseerd zijn op de in december aanwezige kinderen, geven zij een gunstig beeld. In de zomermaanden immers placht het aantal leerlingen aanzienlijk terug te lopen, o.m. wegens veldarbeid. Bovendien was gedurende het gehele jaar het schoolverzuim zeer groot. Op de Tweede Burgerschool werd gemiddeld per leerling 8% der schooltijden verzuimd. Er kwamen absenties voor variërende van vier tot tien maanden. De opgave van het Gemeenteverslag van 1862, waarin met dit schoolverzuim wel rekening werd gehouden, is dan ook aanzienlijk lager, n.l. 1890 leerlingen. Dit betekende, dat één op de negen inwoners onderwijs ontving, een zeer ongunstige verhouding volgens de onderwijscommissie.

Voor deze slechte situatie bestonden verschillende oorzaken. Zoals reeds vermeld, waren er te veel bewaarscholen. Voor veel kinderen vormden zij zowel begin- als eindonderwijs. Dan was er

nog altijd een tamelijk grote groep van ouders, die hun kinderen — speciaal jongens — buiten de stad op kostschool deden. Maar het voornaamste probleem vormden toch wel de kinderen uit de minder gegoede standen. Het onderwijsprobleem van die tijd hing ten dele zeer nauw samen met het sociale probleem. Armoede en werkeloosheid waren ook in Breda beslist geen zeldzame verschijnselen.[32]

Allerlei pogingen werden in het werk gesteld om een einde aan de armoede te maken of het lot der armen te verzachten. De Verlichting had als zeer voorname remedie het geven van kosteloos onderwijs naar voren gebracht. Heel optimistisch dacht men zo onwetendheid, onkunde en onzedelijkheid op te heffen en daardoor de armoede. De instellingen waar in Breda kosteloos onderwijs werd gegeven, waren de Openbare Armenschool, de Herv. Diakonieschool, de Isr. Armenschool en de school van het R.K. Weeshuis met in totaal 945 leerlingen. Hierbij kwamen nog de 64 meisjes van de Bestedelingenschool van de Nieuwstraat. In totaal dus 1009 jongens en meisjes die kosteloos onderwijs kregen, ongeveer 50% van het totaal aantal leerlingen. Zo krijgt men een beeld van de omvang van het armoedeprobleem, waarbij men dan nog moet bedenken, dat bij armen en behoeftigen het wegblijven van de school het grootst was. Dit kwam vooral, omdat de ouders niet meewerkten. De kinderen moesten zo snel mogelijk gaan verdienen.

Het schoolverzuim was niet alleen groot bij de armen, maar ook bij de arbeidende stand. Voor de gemiddelde arbeider waren de schoolgelden van de Tweede Burgerschool veel te hoog. Zijn kinderen naar de Armenschool sturen was officieel onmogelijk, want hij werd geacht een matig schoolgeld te kunnen betalen. Maar bovendien was er ook nog zijn trots, die zich hiertegen verzette. Toch moet ondanks alles een behoorlijk groot percentage van de kinderen minstens *enige* tijd op school hebben doorgebracht, zodat het analfabetisme niet erg groot was. Van de 135 ingeschrevenen voor de dienstplicht uit Breda in 1861 waren er 126, die konden lezen en schrijven en 2, die slechts konden lezen.[33]

III. De Latijnse school.

Naast het lager onderwijs waren er in Breda nog drie mogelijkheden voor andere studies of opleidingen, n.l. de Latijnse school, het Teeken-Instituut en de K.M.A. Op de laatste instelling zal hier niet nader worden ingegaan.[34]

De Latijnse school, die in die tijd werd gerangschikt onder het hoger onderwijs, was bestemd voor degenen, die hun studies aan hogescholen en universiteiten wensten voort te zetten. Breda bezat een zeer oude Latijnse school, die dateerde van het begin der veertiende eeuw en zeker niet een van de minst belangrijke in den lande was. Met name in de zestiende eeuw, de tijd van het Humanisme, maar ook nog in de achttiende eeuw onder de bekende rector Hoogeveen maakte de school bloeiperioden door, zowel wat betreft de aantallen leerlingen als het wetenschappelijk peil van de docenten. In de jaren na 1795 viel een grote teruggang te constateren, veroorzaakt door allerlei financiële moeilijkheden. Ook de onzekerheid van die tijden, waardoor het leerlingenaantal zeer snel afnam, deed zijn invloed gelden.[35]

Door het K.B. van 2 augustus 1815, waarin door Willem I het onderwijs aan de Latijnse scholen, tot dan toe zuiver stedelijke instellingen, voor het gehele land geüniformeerd en bovendien voor een deel gemoderniseerd werd, waren er kansen geschapen om door een bredere opzet van het onderwijs de Latijnse school meer aan te passen aan de eisen van de tijd. In Breda slaagde men er door verschillende oorzaken niet in deze nieuwe kansen volledig te benutten, waardoor de toestand van de school kwijnend bleef, alhoewel er zo nu en dan eens een tijdelijke opleving viel waar te nemen.

Door de nieuwe regeling van het onderwijs in 1815 was de wiskunde in het program van de Latijnse school opgenomen en ook zou voortaan onderricht in aardrijkskunde en geschiedenis gegeven moeten worden. In Breda vond men hiervoor tenslotte deze oplossing, dat men een onderwijzer benoemde voor het geven van al deze vakken tezamen. Deze genoot voor zijn werkzaamheden *f* 300,— per jaar. Eigenlijk was het een noodoplossing, zij het dan

een goedkope en dat laatste gaf voor het gemeentebestuur meestal de doorslag. De laatste leerkracht in deze functie was G. Ramakers, een gepensioneerd onderwijzer zonder academische graad. Al voor 1862 was hij door ziekte niet meer in staat zijn lessen te geven. Een opvolger werd niet benoemd, omdat men bezig was met plannen om de school om te zetten in een gymnasium, hetgeen overigens ook op een mislukking uitliep. Zo was het definitief verval van de school niet meer te stuiten. Op 5 mei 1866 zou de Latijnse school opgeheven worden.[36]

In 1862 was deze instelling dus aan haar laatste ademtocht bezig. In de loop van het jaar waren er vier leerlingen, op het einde nog maar één.[37] Desondanks hadden op de derde woensdag van september de officiële prijsuitreiking en promotie plaats in de Waalse kerk.[38] De rector, dr. P. Oosterbaan, herdacht de overleden burgemeester Mastboom en beval de onderwijsbelangen aan bij de nieuwe burgemeester, mr. A. Kerstens. Hij sprak tevens de hoop uit, dat de door Thorbecke ingediende wet op het m.o. als mede de te verwachten wet op het h.o. verbetering in de benarde situatie zouden brengen. Twee leerlingen werden naar de academische lessen bevorderd, n.l. Philippus Sophius Niemeyer uit Dinteloord, die een oratie hield „De Socratis, philosophorum apud Graecos principis, animi integritate"[39] en Cornelis Johannes van Gool uit Breda met een oratie „De Hippocrate, medico, de patria sua optime merito".[40] De leerling Adrianus Kuypers uit Bavel werd bevorderd van de vierde naar de derde klas.

De school stond onder leiding van dr. P. Oosterbaan, vóór zijn benoeming in Breda conrector aan de Latijnse school van Den Bosch. Hij had een salaris van *f* 1050,— per jaar plus vrije woning in het rectorshuis, dat zich in de school in de Nieuwstraat bevond. De vrije woning verplichtte de rector wel tot het in het huis nemen van kostleerlingen. Het salaris werd gedeeltelijk, n.l. *f* 750,— door het Rijk betaald en voor de rest door de gemeente. Conrector was dr. H. Aernout. Hij genoot een inkomen van *f* 800,—, waarvan *f* 500,— ten laste van het Rijk en *f* 300,— van de gemeente. De rijkssubsidie van *f* 1250,— voor de Bredase school

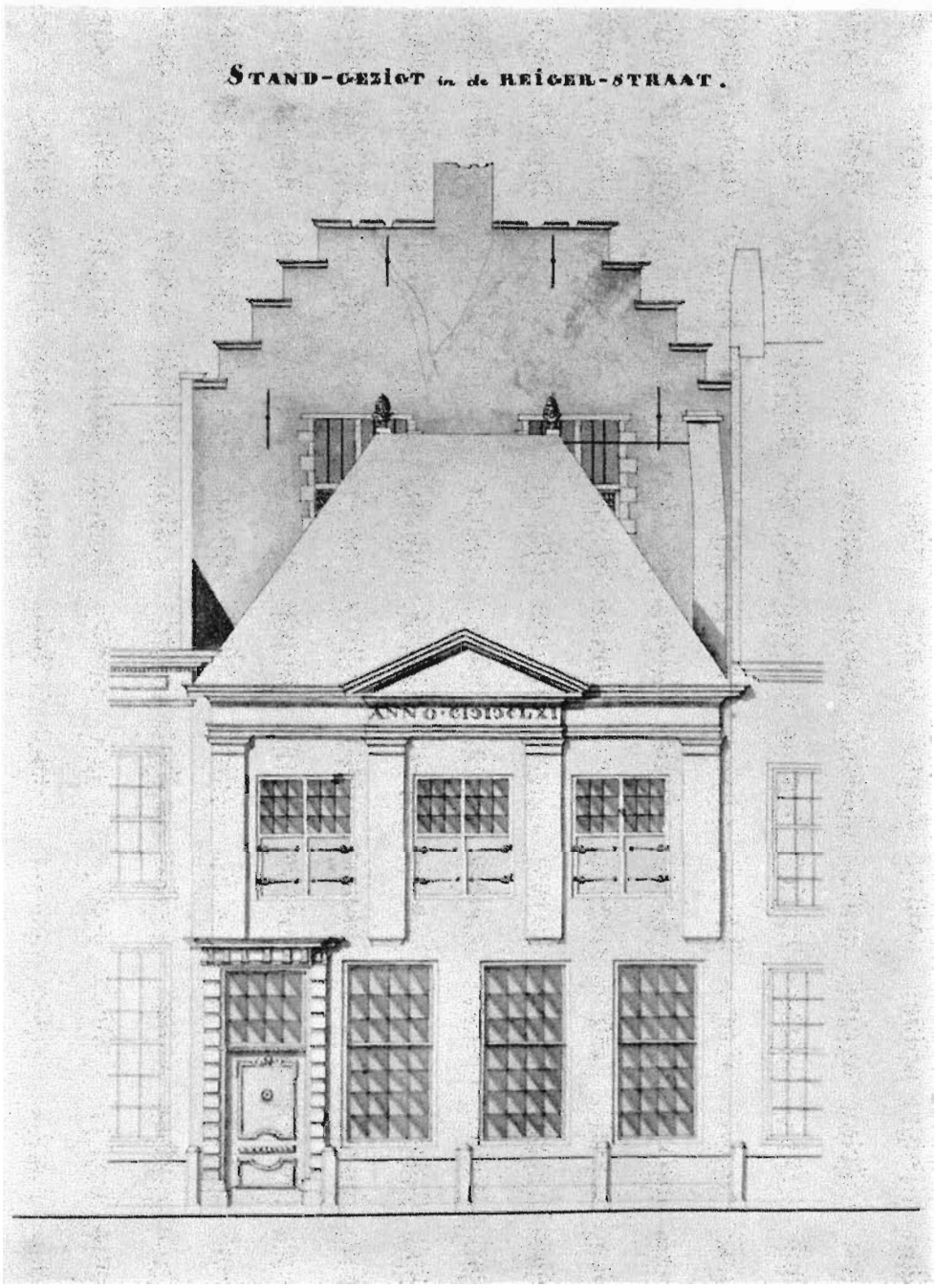

Afb. 30. De Franse school in de Reigerstraat te Breda (thans no. 22).
Opmeting uit 1824 door de stadsarchitect K. Koelewijn de Geus.

Stedelijk Museum, Breda. Foto Schreurs, Breda

Afb. 31. J. C. HUYSMANS. 1776—1859.
Olieverfportret door zijn zoon C. C. Huysmans.

Gemeentelijke Technische School, Breda. Foto Schreurs, Breda

was zeer oud. Reeds in de zeventiende eeuw werd dit bedrag jaarlijks uitgekeerd en wel uit de verbeurd verklaarde geestelijke goederen.[41] In het begin der negentiende eeuw heeft het Rijk deze uitkering overgenomen. Rector en conrector genoten ieder nog de opbrengst van de schoolgelden, de z.g. minervalia. Voor de rectorsklassen, de drie hoogste, bedroeg het schoolgeld *f* 15,— per jaar, voor de drie laagste klassen *f* 12,—.[42]

Van oudsher was het bestuur over de Latijnse school toevertrouwd aan een college van Curatoren. In 1862 fungeerden als zodanig: Pastoor P. J. Werden, voorzitter;[43] dr. A. F. J. Ingenhousz; mr. J. H. van Mierlo; mr. A. Kerstens en ds. C. J. M. van den Broek.

IV. Het Teeken-Instituut.

Enerzijds te beschouwen als voorloper van ons huidige lager technisch onderwijs, anderzijds als een vroege verschijning van onze kunstakademies, was het in 1825 opgerichte Teeken-Instituut.[44] Het doel van deze stedelijke instelling was, om „door middel van het teekenen den zin en het gevoel voor het schoone, den grootschen stijl en eenen zuiveren smaak onder de bevolking te verspreiden."[45] Meer concreet wilde dit zeggen, dat men beoogde vooral kundige ambachtslieden op te leiden en daardoor de nijverheid te bevorderen. Op de tweede plaats kwam de opleiding van kunstenaars.

Sinds het jaar 1858, toen er een wijziging van de reglementen tot stand was gekomen, werd er geen schoolgeld meer geheven, zodat de lessen voor iedereen toegankelijk waren. Ook veel jongens van omliggende plaatsen bezochten de school. De gemiddelde leeftijd, waarop men op de Tekenschool kwam, was twaalf jaar, dus na het beëindigen van de lagere school. Het onderwijs werd gedurende de wintermaanden, van 1 oktober tot en met 31 maart, gegeven en wel van 6 tot 8 uur 's avonds.

De school was gesplitst in twee hoofdafdelingen:[46] één voor handtekenkunde onder leiding van de bekende kunstenaar C. C. Huysmans met als secondant C. C. Kannemans, en één voor bouw-

tekenkunde onder leiding van de stadsarchitect A. F. J. Cuypers. Men begon het onderwijs met een soort onderbouw, een „klasse der algemene beginselen". In de loop der cursus ging men naar een der laagste klassen der afdelingen. In de hoofdafdeling handtekenen, die voor het grootste deel bezocht werd door nijverheidsgezellen, onderscheidde men diverse afdelingen. De eerste afdeling, waar men zich bezighield met figuurtekenen, was gesplitst in zes klassen. Voor alle afdelingen en klassen gold het principe, dat men bevorderd werd naar mate men toenam in kundigheid. Een klas hoefde dus niet een vol cursusjaar te duren. In de tweede afdeling, verdeeld in drie klassen, legde men zich toe op het tekenen van ornamenten. De derde afdeling boetseren, vooral bezocht door houtsnijders, schrijnwerkers, steenhouwers en stucadoors, was verdeeld in twee klassen. Aan deze hoofdafdeling was ook nog een perspectiefklas verbonden. De hoofdafdeling bouwtekenkunde werd geheel bezocht door nijverheidsgezellen. Deze hoofdafdeling was verdeeld in vier klassen. De laagste of vierde klas was een voorbereidende. Hier leerde men het tekenen van lijnen, wiskundige figuren en gedeelten der bouwkundige orden. In de derde klas leerde men de beginselen van de burgerlijke bouwkunde (samenstelling van gebouwen en metselverbanden) en in de tweede klas werd deze stof verder uitgewerkt (tekenen van plattegronden, doorsneden, opstanden, funderingen, trappen, kappen etc.). In de eerste klas leerde men de „schone bouwkunstige composities".

In 1862 werd de Tekenschool bezocht door 232 leerlingen, waarvan het grootste gedeelte de lessen op de eerste hoofdafdeling bezocht. De school stond bekend om de stipte orde en grote ambitie der leerlingen. Schoolverzuim kwam dan ook zo goed als niet voor. Wel had de hoofdafdeling bouwtekenkunde met geheel andere moeilijkheden te kampen. Juist omdat de industrialisatie van de stad nog op gang moest komen, was er in Breda voor de leerlingen weinig emplooi te vinden. De jongens moesten dan ergens anders aan het werk proberen te komen. Zo gauw deze mogelijkheid zich voordeed, verlieten zij, vaak voordat zij hun opleiding beëindigd hadden, de school.

In de loop van het jaar 1860 kwam een dagcursus tot stand. Hij werd gegeven op woensdag- en zaterdagmiddag en beoogde vooral een artistieke opleiding te geven aan die jongens, die om studieredenen de avondlessen niet konden bijwonen.[47] In 1862 bezochten 26 jongens deze dagcursus. Daarnaast werd in 1862 nog een avondcursus voor meisjes ingericht.[48] Deze kwam onder leiding van de heer Kannemans te staan, die er o.a. voor moest zorgen, dat de voorbeelden of beelden, minder geschikt voor meisjes, op de uren dat deze les kregen, verwijderd zouden worden. In 1862 bezochten 19 meisjes deze cursus.

Ieder jaar werden op de Tekenschool wedstrijden gehouden. De werkstukken werden dan voor het publiek tentoongesteld en ook had natuurlijk een officiële prijsuitdeling plaats. Aan de meest gevorderde in iedere hoofdafdeling werd een zilveren medaille van wege Z.M. de Koning uitgereikt. In 1862 hadden deze gebeurtenissen plaats op 7 en 14 september in het gebouw van de school.[49] Aanwezig waren de leden van de gemeenteraad en natuurlijk het bestuur van de school. Dit bestond uit: J. A. van der Burgh, voorzitter, mr. R. J. van Mierlo, secretaris, A. H. Kuppens, W. de Grez en W. Verlegh.[50]

AANTEKENINGEN

1 Dit zal nader worden uitgewerkt in een binnen enige tijd te verschijnen dissertatie over het Bredase onderwijs. Voor deze korte studie is vooral gebruik gemaakt van het verslag van de Plaatselijke Schoolcommissie over het jaar 1862. Het bevindt zich in: GAB, (Gemeente-archief Breda) A 145, ingek. stukken 1863, no. 161.
Grote dank ben ik verschuldigd aan de heer G. J. Rehm, die zo vriendelijk was de adressen van diverse onderwijzers en onderwijzeressen op te sporen.

2 Vgl.: Honderd Jaar. Penitenten-Recollectinen Roosendaal, door een zuster der congregatie met behulp van Fr. B. Kruitwagen ofm., Roosendaal 1932, p. 110.

3 Gemeenteverslag 1863, Hfdst. onderwijs.

4 Bred. Almanak, 1861, p. 50.

5 Verordening op de openbare scholen in de gemeente Breda, Breda 1860.

6 In tegenstelling tot onze gewoonte telde men de rangorde der klassen van boven naar beneden. De eerste klas was altijd de hoogste klas. O.a. in België kent men dit systeem nog.

7 De Eerste Burgerschool met de woningen van de hoofdonderwijzers, die hiervoor geen huur betaalden, bevond zich in de voormalige stads Nederduitsche en Fransche kostschool in de Reigerstraat (wijk D no. 50), thans Katholieke

Kring, de tweede Burgerschool kwam aan de achterzijde daarvan in de Cingelstraat, GAB, C 46, not. B. en W., 5 sept. 1859, 21.

8 GAB, A 139, ingek. stukken 1859, no. 212 en A 142, ingek. stukken 1860, no. 190.

9 De school bevond zich samen met het Teeken-Instituut in de Eindstraat, Wijk A, no. 26, thans no. 23.

10 Genet had echter nog neveninkomsten. Zo was hij organist van de Waterstraatkerk (parochie O.L. Vrouw Hemelvaart) en ook gaf hij lessen in de later te noemen school van Tilleman. Bovendien oefende hij het vak van kaarsenmaker uit. GAB, A 156, ingek. stukken 1868, onderwijsverslag 1867 (zonder nummer); D 18, notulen van de Raad, 10 jan. 1863, A 8; afd. II, 8, not. van de Plaats. Schoolcomm., dl I, 19 maart 1858, p. 4.

11 Gemeenteverslag 1861, Hfdst. onderwijs.

12 Verordening op de Zamenstelling en inrigting der Plaatselijke School-Commissie, Breda 1859; Verordening op de openbare scholen etc. Hfdst. II.

13 N.N.B.W., V, kol. 400 (Zuidema).

14 Voor toelating tot de K.M.A. werd in de volgende vakken geëxamineerd: rekenkunde, evenredigheden, maten en gewichten, stelkunst, meetkunde, aardrijkskunde, geschiedenis, Ned. taal, Frans, Duits en Engels. Prov. Verslag 1862, Hfdst. VII, p. 11, 12.
Wij mogen aannemen, dat de meeste bijzondere onderwijzers les gaven in hun woning. W. J. Tilleman woonde Ginnekenstraat wijk A 81 (thans 115).

15 GAB, A 160, ingek. st., 1870, verslag over l.o. in 1869, 22 maart 1870 (zonder nummer).

16 E. H. Jansen woonde Catharinastraat Wijk D. 78 (thans 87).

17 GAB, D 12, not. van de Raad, 13 maart 1847.
A. W. Kools woonde Lange Brugstraat Wijk B 261 (thans 43).

18 Elk jaar werd de leverantie van schoolbehoeften voor de openbare scholen aanbesteed. De aanbesteding voor 1863 leverde als laagste inschrijvers op: H. J. van Wees voor F. 289,05 en J. J. van Turnhout (ook aanvankelijk boekhandelaar-onderwijzer) voor F. 270,95.
GAB, C 49, not. B. en W., 22 dec. 1862.
In de loop van 1863 werd de school van H. J. van Wees door de schoolopziener gesloten, omdat het lokaal gevaren voor de gezondheid van de kinderen opleverde. Gemeenteverslag 1863, Hfdst. onderwijs.
H. J. van Wees woonde Havermarkt Wijk C 333 (thans 1).

19 M. de Wolff woonde St. Janstraat Wijk A 504 (thans 5).

20 GAB, C 29, not. B. en W., 29 aug. 1842, 15.

21 Bred. Almanak 1861, p. 49—50.

22 GAB, A 136, ingek. st. 1860, no. 421.

23 Mej. V. van der Plaats woonde Visscherstraat Wijk C 315 (thans 7).

24 De dames Van Kerkoerle woonden Nieuwe Huizen Wijk B 408 (thans verdwenen).

25 De dames J. A. en H. M. van Dooremaal woonden Nieuwstraat Wijk B 223 (thans 36).

26 Mej. A. C. van der Eb woonde Ginnekenstraat Wijk B 80 (thans 36).

27 Mej. A. J. Wagelmans woonde Ginnekenstraat Wijk A 34 (thans plein R.K. Kerk O.L.V. Hemelvaart).

28 Mej. M. Th. la Fosse woonde Reigerstraat Wijk D 43 (thans 30).

29 GAB, afd. II, 8, not. Plaats. Schoolcomm., 23 maart 1858. B 38, uitg. st. 1851, no. 205.

30 Gemeenteverslag 1862, Hfdst. onderwijs.
31 Gemeenteverslag 1851 en 1860, Hfdst. onderwijs.
32 C. J. M. Brok, Beschouwingen over de economische en sociale geschiedenis van Breda in de Bataafse Tijd. In: Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda „De Oranjeboom", IX, 1956, p. 38 e.v.
33 Prov. Verslag 1861, V, Bijl. B.
34 Zie hiervoor: G. van Steijn, Gedenkboek Koninklijke Militaire Academie, Breda, 1928; H. J. Wolf, Het Kasteel van Breda en de Koninklijke Militaire Academie, 1828—1958, 's-Gravenhage, 1958.
35 Dr. M. A. Nauwelaerts, De oude Latijnse School van Breda, 's-Hertogenbosch 1945.
Voor de Latijnse school in de negentiende eeuw vgl.: dr. J. L. M. de Lepper, De Latijnse Scholen van Noord-Brabant in de negentiende eeuw. In: Brabantia, nov. 1954, p. 241 e.v.
36 Gemeenteverslag 1866, Hfdst. onderwijs. Pas in 1883 werd besloten tot oprichting van het thans bestaande gymnasium. Zie notulen Raadsvergad. van 15 dec. 1883.
37 Prov. verslag 1862, Hfdst. VII, p. 13.
38 Bredasche Courant, 25 sept. 1862.
39 De rechtschapenheid van Socrates, de voornaamste filosoof bij de Grieken.
40 De zeer grote verdiensten van de arts Hippocrates voor zijn vaderland.
41 Nauwelaerts, t.a.p., p. 92—93.
42 GAB, D 12, not. van de Raad, 28 aug. 1848, A.
43 Hij was pastoor van de Barbara-parochie.
44 Zie noot 9.
45 Gemeenteverslag 1851, Hfdst. onderwijs.
46 GAB, A 131, ingek. st. 1858, 27 april (zonder nummer).
47 GAB, A 136, ingek. st. 1859, 29 dec.; D 18, not. v. d. Raad, 6 febr. 1864.
48 GAB, C 49, not. B. en W., 11 sept. 1862, 4. Bred. Courant, 26 jan. 1862. Prov. verslag 1862, VII, p. 17—18
49 Bred. Courant, 7 sept. en 18 sept. 1862.
50 GAB, T 3, Reg. van benoemingen, fo. 169.